

УДК: 94 [553.63:622](437.4) "1867–1914"

В. М. Клапчук

ORCID 0000-0003-1788-794X

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

V. M. Klarchuk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Л. В. Польова

ORCID 0000-0003-2971-5993

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

L. V. Polyova

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

О. В. Новосьолов

ORCID 0000-0002-1407-4508

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

O.V. Novosiolov

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

ВИДОБУВАННЯ СОЛІ В ГАЛИЧИНІ (1867–1914 РР.) SALT EXTRACTION IN GALICIA (1867–1914)

Метою роботи є узагальнене дослідження видобутку солі в Галичині періоду Австро-Угорщини. Використовуються загальноісторичні підходи до статистичної інтерпретації подій і явищ, математичні методи моделювання. Наукова новизна полягає в комплексному аналізі видобутку солі в окремих адміністративно-територіальних утвореннях Австрії. Основними виробниками солі були солеварні в Болехові, Бохні, Величці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацьку, Ланчині, Стебнику та Качиці. Встановлено, що солеварні Галичини щорічно продукували (тис. т): Болехів – 5,9; Бохня – 14,5; Величка – 42,7; Делятин – 4,0; Долина – 4,9; Дрогобич – 4,8; Калуш – 3,8; Косів – 4,3; Лацько – 6,2; Ланчин – 4,0; Стебник – 6,7. Запровадження в Австро-Угорщині монополії на сіль зменшило її вартість і надходження до бюджету Галичини. Якщо 1832 р. експорт солі приносив дохід у 1,4 млн злотих, то в 1890-х рр. лише на 0,1 млн злотих більше. 1892 р. вартість галицької солі досягла: кам'яної – 4,5 млн, кухонної – 4 млн злотих. Галичина у 1868–1892 рр. виготовила 3 млн т солі всіх сортів на суму 237 млн зол. ринських. Чистий дохід – 210 млн зол. ринських. Питома вага Галичини у соляній промисловості Австро-Угорщини становила 44 %.

Ключові слова: соляне джерело, шахта, ропа, сіль, солеварня.

The aim of the work is a generalized study of the salt extraction in Galicia of the Austro-Hungarian period. To achieve this goal, general historical approaches to statistical interpretation of events and phenomena, mathematical methods of modeling are used. The scientific novelty lies in the complex analysis of salt extraction in separate administrative-territorial formations of Austria.

Conclusions. The development of salt deposits in Galicia along the northeastern edge of the Carpathians has continued since the Middle Ages, but reached its peak during the Austro-Hungarian Empire. In the second half of the XIX century. The main salt producers were saltworks in Bolekhiv, Bochnia, Wieliczka, Delyatyn, Dolyna, Drohobych, Kosiv, Latsk, Lanchyn, Stebnyk and Kachyka.

In 1868–1880, the saltworks of Galicia, with the exception of Wieliczka (36–63 thousand tons) and Bochnia (15–20 thousand tons), produced an average of 4–7.5 thousand tons of salt annually. Per 1 inhabitant in the last quarter of the XIX century 9–13 kg of salt was produced, which was twice the natural needs of man for its consumption. About 50,000 tons of salt were used annually in Galicia. In addition, less than 23 thousand tons were used for livestock.

The largest salt producers were saltworks in Wieliczka and Bochnia. Wieliczka produced more salt than all other saltworks in Galicia combined (maximum in 1872 – more than 75.8 thousand tons). At the beginning of the 1870s there was a maximum extraction of salt, except for Lacko and Stebnyk, where over 25 years there was a gradual increase in production.

During 1868–1892, the saltworks of Galicia annually produced (t): Bochnia – 14521; Bolekhiv – 5877; Delyatyn – 4047; Dolyna – 4934; Drohobych – 4834; Kalush – 3832; Kosiv – 4329; Lacko – 6240; Lanchin – 4032; Stebnyk – 6734; Wieliczka – 42697.

Two saltworks in Western Galicia (Bochnia, Wieliczka) have produced 57 % of all Galician salt production in 25 years, while nine saltworks in Eastern Galicia have produced only 43 %.

The introduction of a salt monopoly in Austria-Hungary reduced its value and budget revenues in Galicia. If in 1832 the export of salt brought in income of 1,4 million Zł, in the 1890s only 0,1 million Zł more. In 1892, the value of Galician salt reached: rock salt – 4,5 million, table salt – 4 million Zł.

During 1868–1892, Galicia produced 2,997 million tons of salt (annually 1,2 million tons) of all varieties worth 237 million Zł or 9,5 million per year. Expenditures for the same period amounted to 22,6 or annually – 1 million Zł. In general, the salt industry of Galicia was highly profitable – net income amounted to more than 210 million Zł (8,5 million Zł – per year).

The share of Galicia in the salt industry of Austria-Hungary was 44 % by volume and 43,5 % by the cost of production.

Key words: salt, mine, brine, salt springs, saltworks.

Постановка проблеми. Соляний промисел Галичини сягає декількох століть. На сьогодні практично відсутня цілісна економічна історія видобування кам'яної солі та ропи, їх переробки та виготовлення харчової солі. У статті вперше комплексно аналізується виробництво солі у Галичині в часи Австро-Угорщини, тобто з 1867 р. до початку Першої світової війни. **Метою роботи є** комплексне дослідження виробництва солі у Галичині. Для виконання поставленої мети слід було вирішити декілька завдань: вивчити технічні звіти солеварень та офіційну статистику; встановити особливості солевидобування та солевиробництва у різні періоди історії.

Методологічною основою дослідження стали принципи історизму, об'єктивності та системного підходу. Спираючись на зазначені принципи, у процесі дослідження пріоритетними стали методи: статистичний (використано для обліку та з'ясування трансформаційних процесів у галузі солевидобування та солевиробництва у зазначений дослідженнями період), порівняльний (допоміг виявити сутність явищ, що вивчалися, за схожістю і відмінністю притаманних

йому ознак), кліометричний (дозволив опрацювати статистичні дані, простежити зміни в основних аспектах розвитку видобування та виробництва солі).

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі виробництва солі в окремих адміністративно-територіальних утвореннях Австрії.

Джерельну базу дослідження складають статистичні щорічники, посібники та довідники: «Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr» (1862), «Rocznik Statystyki Galicyi» (1887), «Rocznik statystyki przemyslu i handlu krajowego» (1888), «Polska gospodarcza» (1932), «Przemysl i handel» (1929), «Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi» (1877). Технологічні та регіональні особливості видобування солі, загальні риси економіки солевиробництва висвітлено у монографіях М. фон Кельба (1876), Ф. Буяка (1910), Й. Семірадського (1922), В. Клапчука (2013), а також у публікаціях В. Осуховського (1930), Я. Ісаєвича (1961; 2003), А. Йодловського (1971), Т. Завадського (1978), К. Буковського (1996), Т. Войцеховського (2016) та ін.

Виклад основного матеріалу. Розробка покладів кам'яної солі та соляної ропи триває з середньовіччя. Апогею солевиробництва у Галичині досягло у часи Австро-Угорщини. Загальне керівництво видобуванням і виробництвом солі в той час здійснювало Управління солеварень Крайової фінансової дирекції у Львові, що була підпорядкована Міністерству фінансів (Szajnocha W., 1899, р. 111–114).

Виробництво солі на солеварнях Західної Галичини здійснювалося у Велічці та Бохні.

Кам'яна сіль у Велічці і Бохні видобувалася за допомогою вертикальних шахт на глибинах від 80 до 400 м, для чого будувалися колона і камерна будівля. Для свердління свердловин використовувалися ручні перфоратори, а при прокопуванні тунелів і для підризу добувного матеріалу та пустої породи застосовувалися комбіновані підривні роботи за допомогою патронів зі стисненим порохом (Bukowski K., 1996, s. 3).

Видобута в шахтах сіль доставлялася до Велічки і Бохні кіньми, на інших солеварнях – робітниками, а пізніше – за допомогою парових машин. Для

транспортування, переміщення людей в шахті, підйому води і ропи, і, нарешті, для шахтної вентиляції використовувалися горизонтальні виробітки й копальневі колони, які були обшиті деревом, рідко облицьовані каменем. Деревина найкраще підходила для соляної шахти, оскільки вона з часом просочувалася сіллю, що робила її вогнетривкою і стійкою до всіх впливів. Особливе страхування камер і очисних виїмок створювало в Бохні та Велічці так зване ящикове кріплення, яке складалося з декількох поперечно накладених один на одного і відповідно з'єднаних дерев'яних брусів і використовувалося для уловлювання покрівлі пласту гірської виробки. Вище названі ящики заповнялися пустою породою і промочувалися солоною водою, що робило їх вогнестійкими і міцними. У Велічці, де повною мірою всі непорушені шахтні виїмки значно перевищували 1,5 млн м³, ящикові кріплення відігравали виняткову роль, оскільки запобігали обвалам підземних камер і таким чином захищали життя і майно мешканців стародавнього шахтарського містечка Велічка.

Над заповненням очисних забоїв пустою породою думали уже з 1830 р., однак через різноманітні труднощі не добилися жодних результатів. На межі століть на діючих шахтах проводили необхідні закладні роботи і активно працювали над заповненням старих порожнин. Страхування від завалу цих порожнин полягав у тому, що з глини і піску отримували закладний матеріал, підвозили до окремих шахт і канатною дорогою по спеціально зроблених свердловинах опускали в копальні і доставляли в порожнини. У соляних копальнях Велічки існувало три транспортні, разом з тим водовідливні, шахтні колони: імператора Франца Йосифа I, імператриці Єлизавети й імператора Йосифа II; два спуски в шахту: кронпринца Рудольфа і імператора Франца; три вентиляційні шахти: Божа воля, Лойс і Гурско.

Глибина вищеназваних шахт становила: імператора Франца Йосифа I – 197 м; імператриці Єлизавети – 298 м; імператора Йосифа II – 302 м; кронпринца Рудольфа – 204 м; імператора Франца – 63 м; Божа Воля – 148 м; Лойс – 141 м; Гурско – 183 м.

Соляна копальня Бохня (Wojciechowski T., 2016, s. 21) мала в розпорядженні п'ять шахт: Флоріс, Суторіс, Регіс, Кампі та Трінітатіс, з яких три перших використовувалися, як вентиляційні і вхідні, шахта Кампі – як підйомна шахтна колона і остання – як вентиляційна і шахта ліфту. Глибина шахт становила: Флоріс – 275 м; Суторіс – 294 м; Регіс – 70 м; Кампі – 413 м; Трінітатіс – 216 м (Szajnocha W., 1899, p. 111–114).

Соляні виробництва забезпечували певні соціально-побутові умови своїм працівникам. Так, на межі століть було започатковано будівництво будинків для робітників, насамперед у Велічці – 22 будинки для 72 сімей та Бохні – 8 будинків для 32 сімей. При деяких солевиробних підприємствах діяли споживчі товариства, у Велічці побудовано водопровід з питною водою. На виробництвах діяли також ванні кімнати та кімнати для зігрівання робітників. Слід з позитивної сторони відзначити діяльність різних фондів при пенсійному фонді, як от: «Bruderladen», «Stiftungsfond», «Heiliger Geist Spitalsfond», «Grubenbefahrungsfond» та ін.

Найбільшою солеварнею Галичини (за об'ємами видобування та вартістю товарної продукції, передовими технологіями тощо) була Велічка. З геологічної точки зору поклади солі у Велічці містять всі три її гатунки: кам'яна, зелена та бронзова (коричнева, золотава). Перші два гатунки використовувалися для харчування, третя – для промислових цілей. Кам'яна сіль була найчистішою і містила до 98,7 % хлориду натрію. Поклади цих трьох видів солі розташовуються поперемінно загальною потужністю шарів до 200 м (в окремих місцях до 364 м) смугою до 3 км. Загалом, наприкінці 1860-х рр. запаси солей в околицях Велічки оцінювалися (у млн т): кам'яна – 87,8; зелена 18,4; бронзова – 3,8 (Szajnocha W., 1899, p. 60).

Соленосний район в околицях Бохні мав протяжність 3,7 км при ширині 100 м та потужності солі від 200 м на сході до 400 м – на заході. Загальні запаси солей тут вимірювалися у 3 млн т. Однак, слід зауважити, що товщина чисельних соляних шарів тут незначна і сягає в окремих випадках лише 3 м. Поклади солей далі на схід дістали широкого розвитку аж поблизу Добромиля, що було

викликане специфічними геологічними умовами розвитку території. Від Нижанковичів і Добромиля, тобто між Саном і Дністром, розташовувалася широка смуга соляних джерел та колишніх і окремих діючих солеварень: Гуйско, Косманиці, Аксманиці і Сольце біля Нижанковичів; Лацко, Гучко і Тарнава поблизу Добромиля; Хирів, Старява і Березів поблизу Хирова; Стара Сіль та Шумине біля Старої Солі; Бачине поблизу Старого Міста (Клапчук В.М., 2013, с. 234).

Єдиною діючою солеварнею у цьому регіоні була солеварня Лацко, що розташовувалася у 2 км від Добромиля, та переробляла природну ропу. Шари сировиці досягали 9–14 м і містили до 24,2 % кухонної солі. Окрім того, до складу сировиці входили у незначних кількостях сульфат кальцію (0,492 %), хлорид магнію (0,1 %) карбонат кальцію (0,09 %) і сульфат магнію (0,07 %)(Szajnocha W., 1899, p. 64).

Східніше Лацко розташовувалася солеварня у Стебнику, що відноситься до наступної соляної формації між ріками Дністер і Стрий та включає солепрояви у наступних населених пунктах: Кобло Старе, Блажів, Спринка, Черешава, Лукавиця і Викоти біля Самбора; Ступниця і Силець поблизу Дублян; Уроч, Нагуєвичі, Ясениця Сольна, Попелі, Баня Котовська, Волянка, Тустановичі, Уніятиче, Трускавець, Модрич, Колпець, Солець і Станіла біля Дрогобича; Улічно біля Стрия.

У цьому регіоні діяли дві солеварні – у Дрогобичі та Стебнику, перша з яких виготовляла кухонну сіль з природних розчинів солі; у другому родовищі зустрічалися різні за складом, походженням та агрегатним складом солі (Ісаєвич Я., 1961; Ісаєвич Я., 2003, с. 108–120). У Стебнику на глибині 46 розташовувався двохметровий шар кристалічної солі. Від глибини 51 м розпочинався другий соленосний шар, що складався з двох пластів – верхнього (товщиною 45 м), який метровим шаром пісковиків відділявся від нижнього товщиною 18 м. Глибше від 113 м розташовувався третій пласт – шестиметровий шар зеленої солі, а ще глибше, від глибини 122 м – четвертий пласт товщиною 97 м. Таким чином,

поклади солі у Стебнику виносили 168 м, що перевищувало запаси всесвітньовідомої Велічки (Клапчук В.М., 2013, с. 241–242).

Біля Моршина, між ріками Стрий та Лімниця розташовувалася велика кількість соляних джерел: біля Моршина – у Жулині, Лукавиці Верхній, Нінові Верхньому і Довгому; біля Болехова – Лисовичі, Волоське Село, Тисів, Тур'я Велика, Болахів, Тростянець, Солуків і Слобода; біля Долини – Рахиня, Тур'я, Новичка і Кадобна; біля Рожнятова – Рахів, Креховичі, Струтинь Верхній, Цінява, Рипне; тут же Загірне біля Калуша.

На той час працювали солеварні у Болехові, Долині та Калуші. Їх можна віднести до єдиної групи солей, оскільки їх склад є подібний і навіть річна продукція більш-менш однакова. В останній третині ХІХ ст. у Болехові та Долині щорічно вироблялось по 5–7 тис. т солі, у Калуші спостерігалися значніші зміни і стрибки в річній продукції, особливо 1869–1876 рр. У Долинській солеварні після пожежі 1872 р., який знищив головний будинок варильні, запроваджено нові технології і відтоді вона входила до числа найкращих в Галичині. Сировиця (27 % чистої солі) у Долині видобувалася у шахті Барбара з глибини 64 м.

У Калуші солі представлені сільвіном і каїнітом. Солеварня вперше згадується ще в другій половині ХV ст., а з 1809 р. – розширювалася і збільшувалася. Територія шахт, що пробита численними поверхневими кар'єрами, перешкоджала наприкінці ХІХ ст. відновленню солі. Проте, хоча відновлення гальмувало обсяги діяльності варильні, вона з 1877 р. постійно підвищувала свій річний видобуток і в 1892 р. дійшла до 4,76 т готової продукції.

Східніше Калуша, між ріками Лімницею та Бистрицею Надвірнянською, є ряд пунктів з відомими соляними джерелами: біля Калуша – Адамівка, Новиця, Угринів Середній і Старий та Петранка; біля Небилова – Красна; біля Богородчан – Росільна, Майдан, Лесівка і Хлібівка; біля Солотвини – Солотвина, Дзвиняч, Жураки, Старуня; біля Надвірної – Маркова, Манява, Кричка, Гвізд, Бабче, Молотків і Битків. Між цими пунктами заслуговують на особливу увагу багаті поклади калійної та магнеєвої солей у Росільній, а також поклади озокериту в Дзвинячі та Старуні. Солеварня в Росільній належала до найпродуктивніших

Галичини в першій половині ХІХ ст., виробляючи понад 3 тис. т солі (1841–1851 – 3,4–3,5 тис. т) (Клапчук В.М., 2013, с. 242–243).

Між Бистрицею Надвірнянською і Прутом поклади сировиці знаходилися у Надвірній і Пнів'ї поблизу Надвірної; Делятині, Гориші. Шевелівці і Лоєвій біля Делятина; Ланчині, Красній. Саджавці й Іванівцях поблизу Ланчина; Отинія й Опрашина поблизу Отинії; Кам'янка Мала поблизу Коломиї. Найпотужнішим вважалося Делятинське родовище з потужністю соленосних порід до 2000 м; сировицю ж можна було видобувати з глибини 16–20 м (Szajnocha W., 1899, р. 69). Сировиця у Ланчині видобувалася з глибини 53 м.

На схід від Прута до околиць Галичини розташовувалися ще чисельні виходи на поверхню соленосних порід та сировиці: Заріччя та Ослави поблизу Делятина; Печеніжин, Молодятин, Марківка і Рунгури поблизу Печеніжина; Княздвір і Сопів в околицях Коломиї; Яблунів, Малий і Великий Ключеви, Мишин, Стопчатів, Іванівка, Люча, Березів Вижній, Баня Березівська, Лючки і Текуча поблизу Яблунова; Косів, Старий Косів, Пістинь, Уторопи, Монастирське біля Косова; Космач і Акрешори біля Космача; Кути.

Діючими на Гуцульщині були солеварні у Делятині, Качиці, Косові і Ланчині. До середини ХІХ ст. сіль у досить великих розмірах продукували лише урядові солеварні в Косові і Делятині (щорічно – до 7 тис. т). Проте, втричі дорожче сіль продавалася селянам через спекулянтів. Місцеві мешканці впродовж декількох днів, а то й тижів стояли з возами в чергах біля солеварень, що викликало загальне незадоволення, оскільки ще в багатьох місцях відкривалися поклади солі, які заборонялося використовувати з невідомих причин. З часом відновлено солеварні в Уторопах і Ланчині. Великі запаси соляних джерел відкрито в околицях Космача, Пістині та Жаб'є, однак їх використання було незначним. Обмеження використання солеварних джерел підтверджує той факт, що в 1810 р. у Східній Галичині сіль видобувалася у 20 із 500 наявних родовищ, у 1860 р. – на восьми, а в 1875 – на дев'яти родовищах (Клапчук В.М., 2013, с. 252).

У другій половині ХІХ ст. основними виробниками солі на Гуцульщині були солеварні у Делятині, Качиці, Косові та Ланчині. Найбільше лихоманило солеварню у Делятині, де впродовж 20 років випуск продукції коливався у межах 4 тис. т або 60 %, що є незрозумілим, адже ця солеварня вважалася однією з найкращих за технологією та культурою виробництва у Східній Галичині. В загальному, солеварні Гуцульщини продукували від 3 до 6 тис. т солі щорічно або до 15 тис. т загалом. Враховуючи, що кількість населення тих часів складала (1880 р. – близько 157 тис. осіб), то на одного мешканця вироблялося близько 100 кг солі. При річній потребі солі на одного мешканця 3–3,5 кг стає зрозумілим, що решта солі експортувалась у інші регіони Австро-Угорщини або за кордон.

Делятинська солеварня у 1841–1866 рр. не працювала, а в 1871–1873 рр. виробляла 5,2–6,4 тис. т солі, але з невідомих причин відтоді зменшила об'єм продукції у 2–3 рази (у 1886–1888 рр. вироблялось 2,3–2,5 тис. т солі). На думку В. Кельба (Kelb von M., 1876, р. 149–156), Делятин давав «найбагатші притоки натуральної (природної) сировиці». Разом з тим, тут близько до поверхні залягають величезні поклади солі (до 2000 м), тому незрозумілою є її незначна річна продукція. Тим паче, що головні шахти – Франціско Кароля та Єлизавети без труднощів черпали сировицю з глибини 16 і 20 м об'ємом 18–22 тис. т. У Ланчині поклади солі менші, а солеварня, існуюча з другої половини ХVІІІ ст., у 1874–1876 рр. повністю перебудована і використовувала природну сировицю головної шахти з глибини 53 м. На обох солеварнях по 12 год. щоденно працювало, відповідно, 80 та 60 робітників, заробляючи в рік по 600–800 зол. (CSHAUL, f. 146, d. 7, s. 726, р. 18–19, 72–73). У 1862 р. у Делятині функціонувала «Франц-Йосиф-саліна», а в Ланчині – «салінеамт» під керівництвом Йозефа Хааса (Handbuch, 1862, р. 203–205). Про значні поклади солі під Делятином писав В. Кельб (Kelb von M., 1876, р. 135–156). З шахт Франциска Кароля та Єлизавети за добу видобували, відповідно, 116 та 106 м³ ропи. В 1877 р. на цих солеварнях працювали досить освічені працівники (Szematyzm, 1877, р. 163).

На виварювання солі в Делятинській солеварні використовували 838 м³ бука, 3657 м³ берези, вільхи та ялиці, 60 м³ вільхи та осики; у Ланчині – 106 м³ дуба, 524 м³ бука, 6186 м³ берези, вільхи та ялиці, 1646 м³ вільхи та осики (Rocznik statystyki, 1888, р. 83–84; Клапчук В.М., 2013, с. 253). В 1897 р. собівартість кілограма солі складала 1,5, а продажна ціна – дев'ять крейцерів (Громадський голос, 1897, р. 10). Технічна інформація про діяльність солеварень у Делятині та Ланчині наведено у табл. 1 (Die Salinen Österreich, 1900, р. 126–319).

Таблиця 1

**Технічна характеристика солеварень у Делятині та Ланчині
(складено авторами)**

Характеристика	Делятин	Ланчин
Кількість шахт	2	1
Глибина шахт	16; 18	54
Продуктопроводи для сировиці, м	1443	212
Кількість резервуарів на сировицю	4	2
Об'єм резервуарів, м ³	380,8	190,0
Кількість печей для виварювання солі	8	4
Кількість складів солі	6	6
Довжина водопроводів, м	580	–
Тривалість виварювання солі, год.	42,5	29
Витрати на виварювання солі:		
– сировиця, гкл	183219	148649
– дрова, м ³ ;	12378	9575
– метал, т;	2,9	2,4
– цегла вогнетривка, шт.;	456	274
– цегла звичайна, шт.	4300	3420
Виробіток солі на одного робітника за 12-годинну зміну, кг	12773	11251
Витрати сировиці на виготовлення 1 т солі, л	31359	32742
Середньодобове виготовлення солі на м ³ дров, кг	472	474,2
Річний видобуток сировиці, гкл	182489	148600
Чисельність працівників, осіб	168	114
Фонд заробітної плати, корони	71168	53048

Слід зауважити, що солеварня у Делятині під час Першої світової війни була зруйнована і вже не відновила своєї діяльності.

Продукція Косова (3–5 тис. т) рівнялася з виробництвом солі у Калуші. З 1869 р. у Косові започатковано видобування кам'яної солі, призначеної, в основному, для вивозу до Росії (Szajnocha W., 1899, р. 71–72).

За даними Львівської дирекції майна, впродовж 1869–1878 рр. у Косові щорічно у середньому видобувалося понад 500 т кам'яної солі (Szajnocha W., 1899, р. 71; Клапчук В.М., 2013, с. 263).

У 1910 р. солеварня в Ланчині для отримання солі використовувала тільки натуральну солянку, а солеварні у Делятині та Косові – багатющі запаси ропи з вмістом солі 25–60 %, розташовані в 22 підземних коморах. З них використовувалися тільки 14 загальним об'ємом 61 тис. т (Vujak Fr., р. 73–74). У 1923 р. поклади солі в Делятині виявлено до глибини 2000 м; потужність пластів – 16–20 м (18–22 тис. т кожен); щорічний випуск продукції міг досягати 5–6 тис. т (Siemiradzki J., р. 150). Видобуток солі на солеварнях у Ланчині та Косові в 1913р. становив 4460 та 1451 т, відповідно (Polska gospodarcza, 1932, р. 279; Przemysl i handel, 1929, р. 955; ДАІФО. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 74, арк. 4; ДАІФО. Ф. 58, Оп. 1, Спр. 81. Арк. 14–15).

Копальня кам'яної солі в Косові з часом почала використовувати соляну ропу внаслідок частих обвалів над штреками шахти, що знаходилися під цілим Косовом у вигляді підземних вулиць. Підземні роботи спричиняли осідання і сповзання схилів навколишніх гір, що привело до утворення невеликого ставка, який поступово розширювався. З 1870 р. видобування кам'яної солі було припинено, але перед Першої світовою війною, коли в одній з шахт виявили кристалічну сіль, уряд виділив кошти на спорудження механічного млина для її перемелювання (Пелипейко І., 1995). Видобування солі велося до 1915 р., коли вода зі ставка потрапила до копальні. Пізніше її помпували та випарювали у варильні, обладнаній трьома залізними котлами загальною площею 195 м² (Monografia powiatu kosowkiego, 1930, р. 25–26).

Крім виробництва солі (переважно кухонної і частково – кам'яної), практикувалося також застосування соляного розчину як лікувальної речовини, задля чого управа солеварні утримувала лазню з кількома кабінами, обладнаними ваннами для солянкових купелів, якими могли користуватися робітники та гості (Monografia powiatu kosowkiego, 1930, р. 26). З дозволу

дирекції за певну плату організовувалися екскурсії до підземель копальні завглибшки 300 м (Gašiorowski H., 1933, p. 259).

На сході Галичини функціонувала єдина солеварня у Качиці, проте статистичних даних та інформації про хімічний склад тамтешніх солей не було виявлено (Клапчук В.М., 2013, с. 264).

Економічні показники діяльності солеварень Галичини. Окремі аспекти діяльності молеварень у період, що передував нашим хронологічним межам, частково розглядалися у працях українських і польських дослідників, але, на жаль, не мали чітких економічних показників (Jodłowski A., 1971; Osuchowski W., 1930; Ісаєвич Я., 1961; Wojciechowski, T. 2016). У другій половині ХІХ ст. основними виробниками солі були солеварні у Болехові, Бохні, Велічці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині та Стебнику (табл. 2; рис. 1–2).

Таблиця 2

**Випуск кухонної солі на солеварнях Галичини у 1868–1892 рр., т
(складено автором)**

Солеварні	1868–1892 рр., загалом	Середньорічний обсяг продукції
Болехів	146935	5877
Бохня	363038	14522
Велічка	1067430	42697
Делятин	101190	4048
Долина	123353	4924
Дрогобич	120852	4834
Калуш	65146	3832
Косів	108220	4329
Лацко	156000	6240
Ланчин	84671	4032
Стебник	168352	6734

Джерело: Szajnocha W., 1899, p. 56–57.

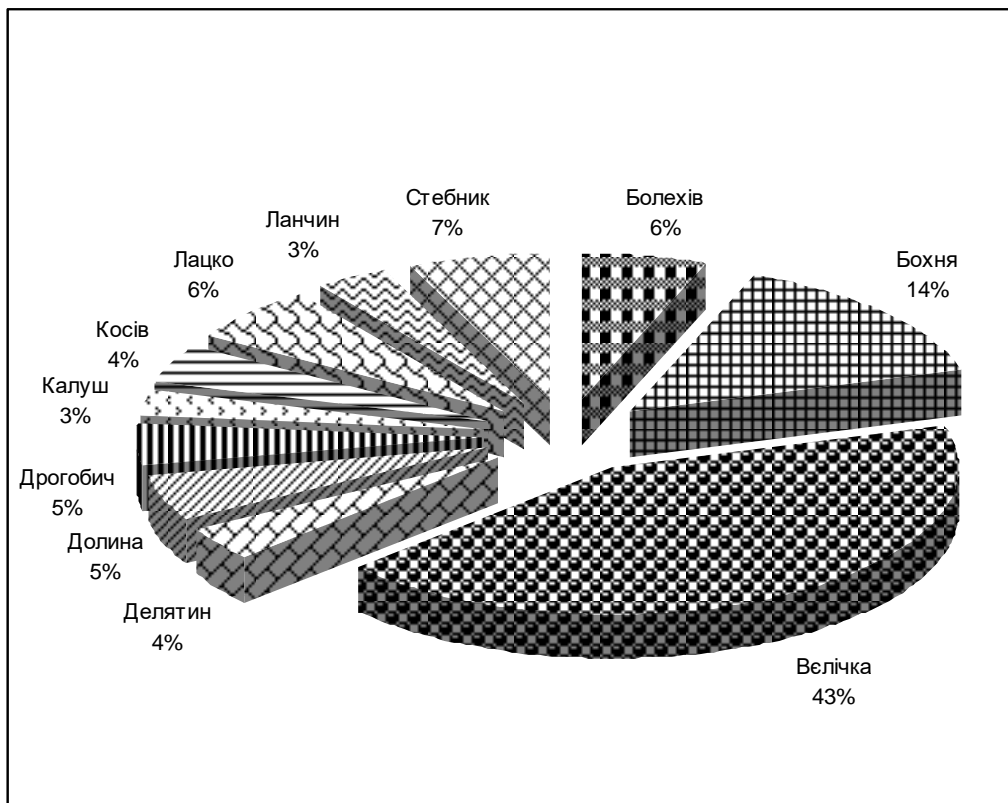

Рис. 1. Видобування солі (т) у Галичині у розрізі солеварень, 1868–1892 (Складено авторами).

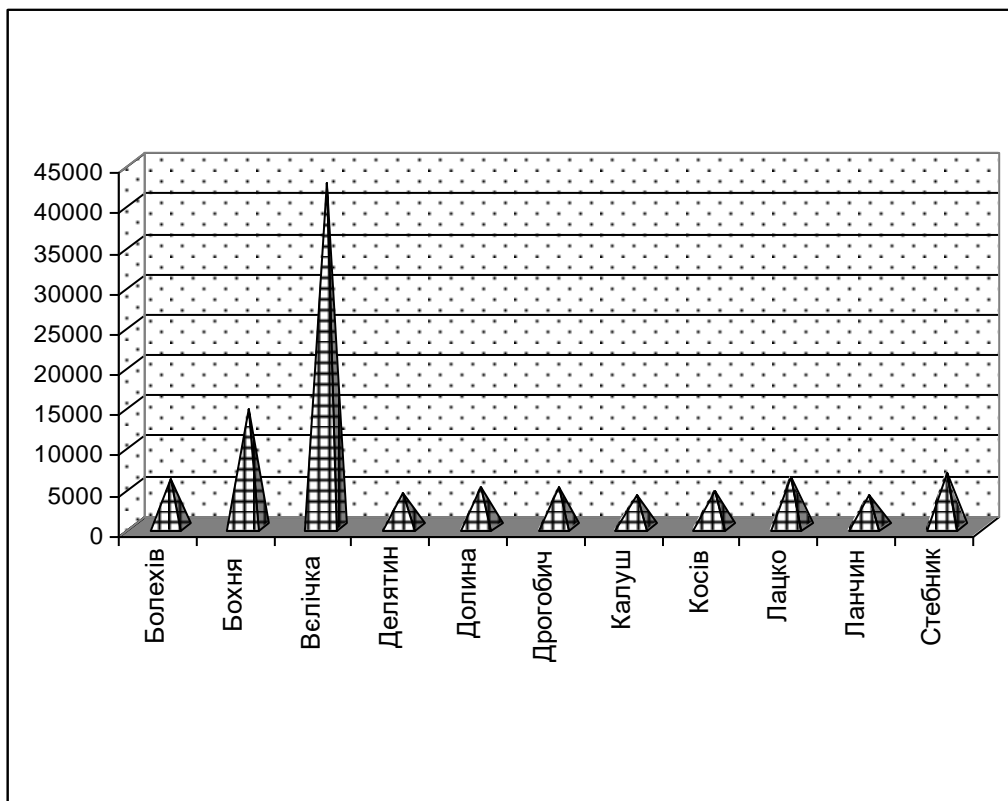

Рис. 2. Середньорічне виробництво солі у Галичині (т), 1868–1892. (Складено авторами).

За кількістю виробленої продукції (кухонна сіль) незаперечне лідерство мала солеварня у Стебнику, яка за цей період випускала від 5,5 до 7,6 тис. т солі щорічно. З солеварень, що продукували кам'яну сіль, першість належала Велічці (28,8–75,9 тис. т) та Бохні (9,1–20,1 тис. т). Загалом, солеварні Галичини продукували в середньому від 4 до 9 тис. т солі щорічно або понад 102 тис. т загалом. У 1880 р. на 1 мешканця вироблялося понад 13 кг солі, у 1890 р. – 9,3 кг. При річній потребі солі на 1 жителя 7,3 кг у Галичині використовувалося 480220 ц солі. 227619 ц солі використано для потреб тваринництва.

Таким чином, для харчування галичан та годівлі худоби у 1890 р. використано 707839 ц солі (Szajnocha W., 1899, р. 108). Випуск солі того ж року становив 897907 ц, з чого впливає, що лише 190 тис. ц солі йшло на експорт (Клапчук В.М., 2013, с. 269).

Найбільшими виробниками солі були солеварні у Велічці та Бохні. У Велічці продукувалося солі більше, ніж на всіх інших солеварнях Галичини разом взятих (максимум у 1872 р. – понад 75,8 тис. т). На початок 1870-х рр. приходилося максимальне видобування солі, окрім Лацко та Стебника, де впродовж 25 років відбувався поступовий ріст випуску продукції. Найбільше лихоманило солеварню у Делятині, де впродовж 20 років випуск продукції стрибав у межах 4 тисяч тонн або 60 %. Чим це було викликане – не зрозуміло, адже ця солеварня вважалася однією з найкращих за технологією та культурою виробництва у Східній Галичині.

Дві солеварні Західної Галичини впродовж 25 років випустили 57 % всієї продукції солі Галичини, тоді, як дев'ять солеварень Східної Галичини – в середньому 4–7 % кожна або 43 % – разом.

За часів Речі Посполитої, незважаючи на дуже примітивні технічні способи видобутку і виварювання, сіль становила незаперечне і велике багатство цілого краю і всього населення, а з моменту захоплення Галичини Австрією і запровадження соляної монополії, натомість, сіль стала виключно скарбом уряду, предметом лише податкової вартості, без важливого значення для краю і

його широких кіл населення. За 20 років після захоплення Галичини за галицьку сіль надійшло в країну 1,5 млн. зол., а в 1832 р. продаж солі лише за кордон приніс дохід у 1,386 млн. зол. У 1891р. вартість галицької солі, що продавалася за кордоном, сягала всього лише 6–7 тис. зол. ринських (Клапчук В.М., 2013, с. 270).

Для інтерпретації такого фінансового стану нами проаналізовано всі сторони соляного виробництва (загальна вартість соляного виробництва, собівартість продукції, продажна ціна, загальний дохід, збут усіх гатунків солі, внутрішнє споживання, експорт). Загальна вартість продукції кам'яної солі, паралельно до обсягів її видобування, найбільшою була у Велічці (239–4403 тис. зол. ринських на рік) і за 25 років загалом склала 75653 тис. зол. ринських або щорічно 3026 тис. зол. ринських. Удвічі меншою була вартість продукції Бохні (858–1932 тис. зол. ринських на рік): за 25 років – 34271 тис. зол. ринських або щорічно 1371 тис. зол. ринських. Найменші обсяги видобування призвели до отримання найменшого прибутку на солеварні у Косові. Впродовж 1868–1892 рр. там отримано 250,8 тис. зол. ринських на рік доходів, що складало щорічно 10 тис. зол. ринських.

З солеварель, що видобували солянку, найбільші доходи за 1868–1892 рр. отримали (млн. зол. ринських): Стебник – 15; Лацко – 14; Болехів – 13,3.

Загалом, Галичина впродовж 25 років виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно – 1,2 млн. т) всіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha W., 1899, р. 54–55).

Вражає, насамперед, суттєво занижена загальна грошова вартість всієї продукції солі, починаючи від 1872 р., коли вартість всієї продукції солі становила понад 12 млн. зол. ринських, в той час як в 1892 р. – не доходила навіть до 8 млн. Такий спад змушує задуматися над цінами, які нормують грошову вартість всієї продукції. Монопольні ціни продажу солі з кінця XVIII ст. багаторазово змінювалися, покладаючись з 1868 р., зазвичай, на австро-угорську угоду від 7 червня 1868 р. і на закони австрійської монархії та розпорядження австрійського міністерства фінансів. Вищеназваною угодою були знижені для

всієї Австрії тодішні ціни продажу солі майже на 5 ринських за центнер і відмінено продаж тваринницької солі.

Починаючи з 1868 р. ціни продажу солі в Австрії не зазнали корінних змін, а зі змінами діяли після впровадження метричної системи (1875). Ціни продажу солі у 1881 р. наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Ціни продажу солі в Галичині у 1881 р. (складено авторами)

Виробник	Вид солі	Ціна за 1 ц, зол. ринські	
		Для краю	Для Росії
Велічка і Бохня	Кристалічна	17,25	–
	Шахтна, у кусках (понад 14 кг)	10,00	–
	Шахтна, у кусках (менше 14 кг)	9,65	–
	Шахтна, мелена, насипом	10,00	–
	Зелена, у кусках (понад 14 кг)	8,90	–
	Зелена, у кусках (менше 14 кг)	8,55	–
	Зелена, мелена, насипом	8,90	–
	Коричнева, у кусках	8,50	–
	Коричнева, мелена, насипом	8,50	–
	Фабрична, 1 сорт	50	–
	Фабрична, 2 сорт	40	–
	Фабрична, 3 сорт	30	–
	Фабрична, денатурована сода	0,94–1,04	–
	Шахтна, у кусках	–	82
	Зелена	–	72
Велічка	Кристалічна мелена, мелені крихти	–	65
Солеварні Східної Галичини	У топках	9,0	–
	Сіра	8,4	–
	Насипом	1,34	–
Косів	Кам'яна (знижка 0,5 %)	–	3,13
	Кухонна (знижка 1 %)	–	1,79

Джерело: Rutowski T., 1887, р. 15; Szajnocha W., 1899, р. 81.

Для розрахунку чистого доходу з галицьких соляних копалень необхідні також дані з вартості продукції та продажу, тобто реальний дохід з продажу виготовленої солі. Для обчислення використовувалися статистичні щорічники останньої чверті XIX ст. (рис. 3).

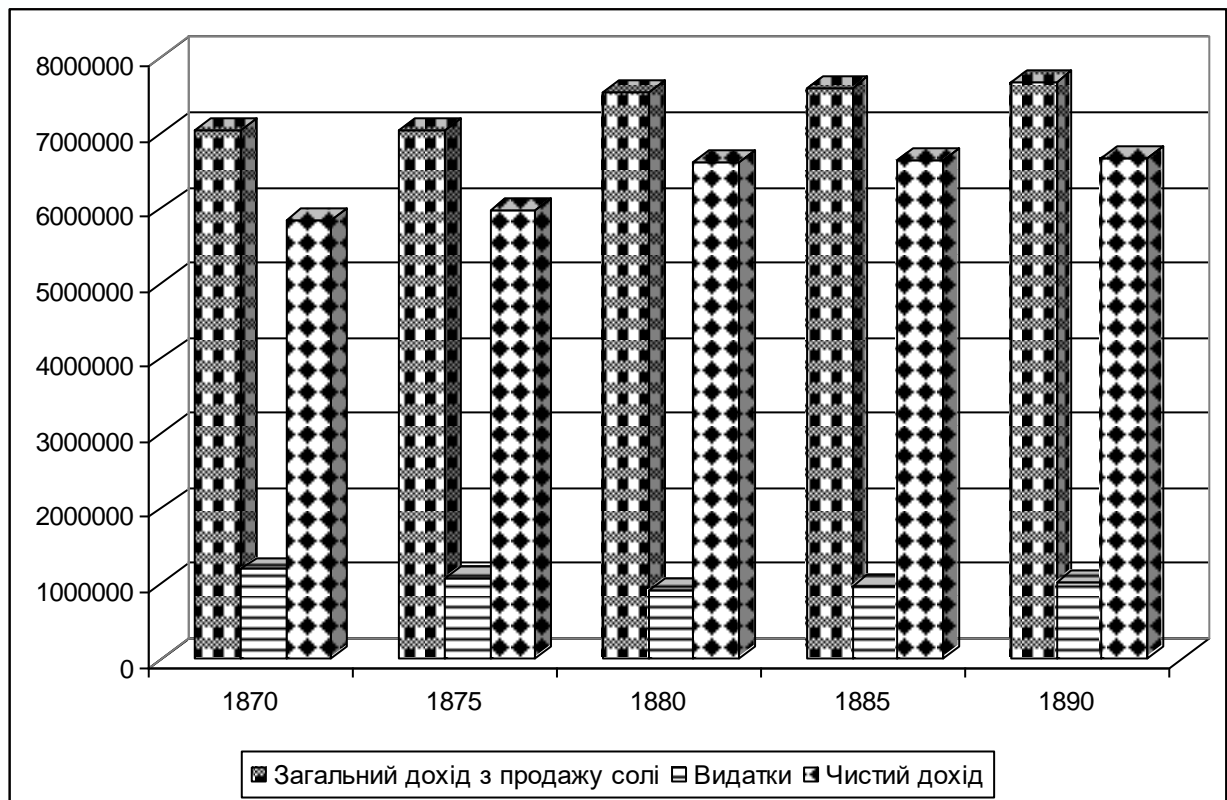

Рис. 3. Фінансовий баланс видобування солі у Галичині (Складено авторами; Джерело: Szajnocha W., 1899, р. 82–83).

З діаграми видно, що з 1870 до 1880 рр. витрати на виробництво солі зменшувалися через зменшене виробництво в той період харчової солі, і тільки з 1885 р. витрати виробництва зросли, паралельно з виробництвом солі.

Загалом, Галичина впродовж 1868–1892 рр. виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно – 1,2 млн. т) всіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha W., 1899, р. 54–55).

Видатки за цей же період становили 22,6 або щорічно – 1 млн. зол. ринських. Загалом соляна промисловість Галичини була високоприбутковою – чистий дохід склав понад 210 млн. зол. ринських (8,5 млн. зол. ринських – на рік).

Зважаючи на обсяги видобування солі та її вартість, Галичина займала панівне становище у Австро-Угорщині, виготовляючи 44 % всієї продукції солі монархії.

Висновки. Поставлені перед дослідженням завдання загалом виконані. Проаналізовано процес видобування солі та її трансформація у продукцію впродовж тривалого періоду функціонування цієї галузі господарювання у Галичині.

Розробка соляних покладів у Галичині уздовж північно-східного краю Карпат тривала з середньовіччя, але свого розквіту досягла у часи Австро-Угорщини. У другій половині XIX ст. основними виробниками солі були солеварні у Болехові, Бохні, Велічці, Делятині, Долині, Дрогобичі, Косові, Лацку, Ланчині, Стебнику та Качиці.

У 1868–1880 рр. солеварні Галичини, за винятком Велічки (36–63 тис. т) і Бохні (15–20 тис. т), продукували в середньому від 4–7,5 тис. т солі щорічно. На 1 мешканця в останній чверті XIX ст. вироблялося 9–13 кг солі, що удвічі рази перевершувало природні потреби людини на її споживання. Щорічно у Галичині використовувалося близько 50 тис. т солі. Крім того, менше 23 тис. т використовувалося тваринництві.

Найбільшими виробниками солі були солеварні у Велічці та Бохні. У Велічці продукувалося солі більше, ніж на всіх інших солеварнях Галичини разом взятих (максимум у 1872 р. – понад 75,8 тис. т). На початок 1870-х рр. приходилося максимальне видобування солі, окрім Лацко та Стебника, де впродовж 25 років відбувався поступовий ріст випуску продукції.

Упродовж 1868–1892 рр. солеварні Галичини щорічно продукували (т): Болехів – 5877; Бохня – 14521; Велічка – 42697; Делятин – 4047; Долина – 4934; Дрогобич – 4834; Калуш – 3832; Косів – 4329; Лацко – 6240; Ланчин – 4032; Стебник – 6734.

Дві солеварні Західної Галичини (Бохня, Велічка) впродовж 25 років випустили 57 % всієї продукції солі Галичини, тоді, як дев'ять солеварень Східної Галичини – лише 43 %.

Запровадження в Австро-Угорщині монополії на сіль, зменшила її вартість та надходження до бюджету Галичини. Якщо 1832 р. експорт солі приніс дохід у 1,4 млн. зол., до у 1890-х рр. лише на 0,1 млн. зол. більше. У 1892 р.

вартість галицької солі сягала: кам'яної солі – 4,5 млн., кухонної солі – 4 млн. зол. ринських.

За період 1868–1892 рр. у Галичині виготовлено майже 3 млн. т солі загальною вартістю 2,4 млн. зол. ринських. Пересічно ціна складала 0,8 зол. за 1 кг готової продукції. Питома вага Галичини у соляній промисловості Австро-Угорщини складала 44 % по об'єму та 43,5 % – по вартості продукції.

Вражає, насамперед, суттєво занижена загальна грошова вартість всієї продукції солі, починаючи від 1872 р., коли її грошова вартість всієї продукції солі становила понад 12 млн. зол. ринських, в той час як в 1892 р. – не доходила навіть до 8 млн. Це було викликано австро-угорською угодою від 7 червня 1868 р., коли ціни продажу солі занижено на 0,5 зол. ринських за 1 т.

Загалом, Галичина впродовж 1868–1892 рр. виготовила 2,997 млн. т солі (щорічно – 1,2 млн. т) всіх сортів на суму 237 млн. зол. ринських або 9,5 млн. на рік (Szajnocha W., 1899, р. 54–55).

Видатки за цей же період становили 22,6 або щорічно – 1 млн. зол. ринських. Загалом соляна промисловість Галичини була високоприбутковою – чистий дохід склав понад 210 млн. зол. ринських (8,5 млн. зол. ринських – на рік).

На думку авторів, у історії солеваріння в Галичині за часів Австро-Угорщини можна умовно виділити такі періоди: 1) XVI – середина XVIII ст. – час примітивного солевиробництва; 2) австрійський період XIX – становлення промислового солевиробництва; 3) часи Австро-Угорщини кінця XIX – початку XX ст. – розквіт солевидобувної промисловості. Все це викликано інтенсифікацією та індустріалізацією виробництва, обсягами виробництва та внеском соляної промисловості у бюджет Галичини та Австро-Угорщини.

Список використаних матеріалів

Bujak, Fr. 1910. *Galicya*. Lwow : Nakładem księgarni H. Altenberga ; Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Spółka. T. II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. 509 s.

Bukowski, K. 1996. *Złoże soli w Bochni*. Kraków, 1996. S. 3.

Die Salinen Österreich im Jahre 1900. 1900. Wien. S. 126–319.

Gąsiorowski, H. 1933. *Przewodnik po Beskidach Wschodnich*. Lwów; Warszawa. T. I. Cz. 1. Bieszczady. 287 s.

Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1862. 1862. Lemberg. S. 203–205.

Jodłowski, A. 1971. *Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu*. *Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. IV.

Kelb von M. 1876. *Die Soolequellen von Galizien*. *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt*. Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler. B. XXVI. 201 s.

Monografia powiatu kosowkiego. 1930. Kosow. S. 25–26.

Osuchowski, W. 1930. *Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w.*

Rutowski, T. (red.). 1887. *Podręcznik statystyki Galicyi*. Lwów : Drukarnia i Litografia Pillera i Spółki. Rok I. 296 s.

Polska gospodarcza. 1932. Zesz. 10. S. 279.

Przemysł i handel. [Industry and Trade]. 1929. Zesz. 22. S. 955.

Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. 1888. Lwów: Druk. i Litografija Pillera i Ski. Zesz. 10. Przemysł drzewny. Cz. 1. 88 s.

Siemiradzki, J. 1922. *Plody kopalne Polski*. Lwów : Druk. H. Altenberga. 256 s.

Szajnocha, W. (1899). *Plody kopalne Galicyi, ich występowanie i użytkowanie*. Lwów : Z drukarni W. Łozińskiego. Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. 160 s.

Wojciechowski, T. 2016. *Kopalnia soli w Bochni*. S. 21.

Zawadzki, T. 1978. *Poszukiwania soli kamiennej w Galicji w latach 1772–1786*. *Studia i Materiały do dziejów Żup Solnych w Polsce*. T. VII. S. 153–165.

Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem Krakowskiem na rok 1877. 1877. Lwów : Z drukarni A. J. O. Rogosza. S. 163.

Громадський голос. 1897. 15 січня. С. 10.

Ісаєвич, Я. 2003. *Солеваріння в Дрогобичі та його околицях у XVI-XVIII ст.* Дрогобицький краєзнавчий збірник. Збірник наукових праць. Вип. VII. С. 108–120.

Ісаєвич, Я. 1961. *Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму*. Нариси з історії техніки, випуск 7.

Клапчук, В. М. 2013. *Корисні копалини Галичини : видобування та переробка*. Івано-Франківськ : Фоліант. 507 с.

Клапчук, В. М. 2015. *Сільське господарство Галичини*. Івано-Франківськ : Фоліант. 336 с.

Пелипейко, І. 1995. *Косівська солеварня*. Гуцульський край. 4 лютого.

Інформація Станіславської палати про стан сільського господарства, промисловості і торгівлі в Станіславському воєводстві за 1935 р. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). Ф. 58. Оп. 1. Спр. 74, Арк. 4.

Протокол виробничої наради начальників фінансових управлінь Станіславського воєводства, яке відбулося 24 і 25 березня 1935 р. ДАІФО. Ф. 58. Оп. 1. Спр. 81, Арк. 14–15.

References

Bujak, Fr. 1910. *Galicya [Galicia]*. Lwow : Nakładem księgarni H. Altenberga ; Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Spółka. T. II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. 509 s. [in Polish].

Bukowski, K. 1996. *Złoże soli w Bochni. [Salt deposit in Bochnia]*. Kraków, 1996. S. 3. [in Polish].

Die Salinen Österreich im Jahre 1900. [The Salt Works of Austria in 1900]. (1900). Wien. S. 126–319. [in German].

Gąsiorowski, H. 1933. *Przewodnik po Beskidach Wschodnich. [Guide to the Eastern Beskids]*. Lwów; Warszawa. T. I. Cz. 1. Bieszczady. 287 s. [in Polish].

Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien für das Jahr 1862. [Handbook of the Lviv Governorate Area in Galicia for the Year 1862]. (1862). Lemberg. S. 203–205. [in German].

Jodłowski, A. 1971. *Eksploatacja soli na terenie Małopolski w pradziejach i we wczesnym średniowieczu. [Exploitation of salt in Małopolska in prehistory and early Middle Ages]*. Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce. T. IV. [in Polish].

Kelb von M. 1876. *Die Soolequellen von Galizien. [The Salt Sources of Galicia]. / Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt*. Wien: Alfred Holder k. k. Universitäts-Buchhändler. B. XXVI. 201 s. [in German].

Monografia powiatu kosowkiego. [Monograph on the Poviats of Kosiv]. (1930). Kosow. S. 25–26. [in Polish].

Osuchowski, W. 1930. *Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w. [Salt management in Halych Ruthenia from the 16th to the 18th century]*. [in Polish].

Rutowski, T. (red.). 1887. *Podręcznik statystyki Galicyi. [Textbook in Statistics of Galicia]*. Lwów : Drukarnia i Litografia Pillera i Spółki. Rok I. 296 s. [in Polish]

Polska gospodarcza. [Economics of Poland]. 1932. Zesz. 10. S. 279. [in Polish].

Przemysł i handel. [Industry and Trade]. 1929. Zesz. 22. S. 955. [in Polish].

Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego [Yearbook of Industry and Domestic Trade Statistics]. 1888. Lwów: Druk. i Litografija Pillera i Ski. Zesz. 10. Przemysł drzewny. Cz. 1. 88 s. [in Polish].

Siemiradzki, J. 1922. *Płody kopalne Polski [Fossils of Poland]*. Lwów : Druk. H. Altenberga. 256 s. [in Polish].

Szajnocha, W. 1899. *Płody kopalne Galicyi, ich występowanie i użytkowanie. [Fossils of Galicia, their Origin and Use]*/ Lwów : Z drukarni W. Łozińskiego. Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. 160 s. [in Polish].

Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem Krakowskiem na rok 1877. [Shematism of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Krakow for 1877]. 1877. Lwów : Z drukarni A. J. O. Rogosza. S. 163. [in Polish].

Wojciechowski, T. 2016. *Kopalnia soli w Bochni. [Salt mine in Bochnia]* S. 21. [in Polish].

Zawadzki, T. 1978. *Poszukiwania soli kamiennej w Galicji w latach 1772–1786. [Search for rock salt in Galicia in 1772–1786]*. Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce. T. VII. S. 153–165. [in Polish].

Gromadskyj golos [Public Voices]. 1897. 15 sichnya. S. 10. [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. 2003. *Solevarinnia v Drohobychi ta yoho okolytsiakh u XVI-XVIII st.*

[Drohobych Salt Work in the XVI-XVIII Centuries]. Drohobytzkyi kraieznavchyi zbirnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. VII. S. 108–120. [in Ukrainian].

Isaievych, Ya. 1961. *Solevarna promyslovist Pidkarpattia v epokhu feodalizmu*. [The salt industry of Subcarpathia in the era of feudalism]. Narysy z istorii tekhniky, vypusk 7. [in Ukrainian].

Klapchuk, V. M. 2013. *Korysni kopalyny Galychyny : vydobuvannya ta pererobka*. [Minerals of Galicia: Mining and Processing]. Ivano-Frankivsk : Foliant. 507 s. [in Ukrainian].

Klapchuk, V. M. 2015. *Silke hospodarstvo Halychyny [Agriculture of Galicia]*. Ivano-Frankivsk : Foliant. 336 s. [in Ukrainian].

Pelypejko, I. 1995. *Kosivska solevarnya [Salt Works of Kosiv]*. Guczulskyj kraj. 4 lyutogo. [in Ukrainian].

Informatsiya Stanislavskoyi palaty pro stan silskoho hospodarstva, promyslovosti i torhivli v Stanislavskomu voyevodstvi za 1935 r. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archive of Ivano-Frankivsk Region]. F. 58. D. 1. C. 74. P. 4.

Protokol vyrobnychoyi narady nachalnykiv finansovykh upravlin Stanislavskoho voyevodstva, yake vidbulosya 24 i 25 bereznya 1935 r. Derzhavnyi arkhiv Ivano-Frankivskoi oblasti [State Archive of Ivano-Frankivsk Region]. F. 58. D. 1. C. 81. P. 14–15.